

*Bajor kifejezések a Lex Baiuvariorumban**

Jelen írásunkban a 737 és 743 között keletkezett *Lex Baiuvariorum*¹ germán nyelvi elemeit kívánjuk vizsgálni filológiai szemszögből, hogy az így nyert eredményekből a későbbiekben jogtörténetileg hasznosítható következtetéseket vonhassunk le. Először a *Lex Baiuvariorum* germán kifejezéseinek általános jellemzőt tekintjük át, majd azon kifejezéseket vesszük sorra, amelyek esetében egyértelművé válik a *pluralis* első személyben álló aktív állítmányból, hogy a törvény megalkotásában közreműködő bajorok saját népnyelvük szavaként iktatták be a vonatkozó passzusokba. Ezt követően azon fordulatokat vizsgáljuk, amelyek mellett többes szám harmadik személyű aktív, illetve egyes vagy többes szám harmadik személyű passzív állítmány áll – akár a bajoroknak mint alánynak a megnevezésével, akár anélkül –, vagyis amelyek esetében a szöveg egyértelművé teszi, hogy e szavakat a bajorok használták az adott jelentés kifejezésére. Ehelyütt nem vizsgáljuk a törvény-szöveg bajor személyneveit – elsősorban a *genealogiák* nevét –, a bajor törvénytövegekben található, a *Lex Alamannorum* vonatkozó szöveghelyeivel egyezést, illetve átfedést mutató bajor-délnémet kifejezéseket, a további, csupán vélelem alapján bajor eredetűnek tekinthető fordulatokat, valamint az egyértelműen nem bajor, ám germán – elsődlegesen frank – eredetű szavakat. Erre a tanulmány kibővített változatában kerül majd sor. Mindezek fényében zárásul megkísérlünk néhány, a *Lex Baiuvariorum* nyelvhasználatára vonatkozó, immáron bizonyítékokkal alátámasztható, s a hipotézis szintjén túlmenő következtetést levonni.

A Lex Baiuvariorum germán kifejezéseinek általános jellemzői

Először is érdemes néhány, az egyéb germán népjogok germán nyelvi elemeitől eltérő, a *Lex Baiuvariorum*ra jellemző nyelvi karakterisztikum természetére rávilágítani – nevezetesen azokra, amelyek közül egynémely mindmáig megmutatkozik a „bajor nyelvben” a *Hochdeutsch*-csal (illetve jelen esetben az *Althochdeutsch*-csal) szembeni különbségként.

A nyugati germán nyelvek szókezdő *b* hangja rendszerint *p*-vé változik, így például a *parch*,² *palcprust*,³ *pulislac*,⁴ *piparhunt*,⁵ *plotruns*⁶ szavakban. A szó belse-

* Jelen tanulmány a „K 78537” számú „*Lex Baiuvariorum – jogfelfogás és társadalomkép a kora középkorban*” című OTKA-pályázat támogatásával készült.

¹ A *Lex Baiuvariorum* magyar fordítását – latin–magyar bilingvis kiadásban – I. NÓTÁRI 2011. A bajor népjog lejegyzési idejéhez I. NÓTÁRI 2009. 19–26. A történelmi környezethez I. NÓTÁRI 2005.; NÓTÁRI 2007.; NÓTÁRI 2010. A *Lex Baiuvariorum* vonatkozásában egyebekben I. BEYERLE 1926.; MERKEL 1858. 533–687.; SCHWIND 1912. 415–451.; KRUSCH 1924. 38–163.; KOTTJE 1986. 9–23.; ECKHARDT 1927.; LANDAU 2004.

² LEX BAIUVARIORUM 10, 3.

³ LEX BAIUVARIORUM 4, 4.

⁴ LEX BAIUVARIORUM 4, 1; 5, 1.

⁵ LEX BAIUVARIORUM 20, 4.

⁶ LEX BAIUVARIORUM 4, 2.

jében található *b* is nem egyszer *p*-vé módosul, példának okáért a *hapuhhunt*,⁷ *scopar*,⁸ *waluraupa*,⁹ *triphunt*¹⁰ és *piparhunt*¹¹ szavakban.

A szókezdő *g* hang *k*, illetve – írásmódjában – *c* alakot vesz fel, így a *calsneo*,¹² *kepolsceni*,¹³ *camurdrit*¹⁴ és *adarcra*¹⁵ szavakban. A szó belsejének *g*-je általában *g* marad – vö. *wanclugi*,¹⁶ *angargnago*,¹⁷ viszont a szóvégi *g* rendszerint *c* vagy *ch* formában jelenik meg, így például a *pulislac*,¹⁸ *infanc*¹⁹ és *wehadinc*²⁰ szavakban.

A *d* hang rendszerint *t*-be tolódik át, így például a *taudregil*,²¹ *heiraita*,²² *plotrums*,²³ *camurdrit*,²⁴ *spurihunt*,²⁵ *hapuhhunt*,²⁶ *piparhunt*²⁷ és *untprunt*²⁸ szavakban.

A szó belsejében található *p* hang magánhangzók után *f*-fé, illetve *ff*-fé változik – ennek megfelelően a *wiffa*²⁹ és *scof*³⁰ szavakban.

A szókezdő *k* rendszerint *ch*-vá vagy *c*-vé válik, így például a *cranohari*³¹ és *carmulum*³² szavakban. Az *n*, *l* és *r* után a *k* betű *ch*-vá vagy *c*-vé módosul: ennek megfelelően a *wancstodal*³³ és *wanclugi*,³⁴ a *walcvurf*,³⁵ *marca*,³⁶ *marchzand*,³⁷ *mar(a)ch*³⁸ és *marchfalli*,³⁹ szavakban. A szó belsejében lévő és a szóvégi *k* magán-

⁷ LEX BAIUVARIORUM 20, 6.

⁸ LEX BAIUVARIORUM 10, 2.

⁹ LEX BAIUVARIORUM 19, 4.

¹⁰ LEX BAIUVARIORUM 20, 2.

¹¹ LEX BAIUVARIORUM 20, 4.

¹² LEX BAIUVARIORUM 22, 11.

¹³ LEX BAIUVARIORUM 4, 4.

¹⁴ LEX BAIUVARIORUM 19, 3.

¹⁵ LEX BAIUVARIORUM 4, 4.

¹⁶ LEX BAIUVARIORUM 8, 17.

¹⁷ LEX BAIUVARIORUM 14, 12.

¹⁸ LEX BAIUVARIORUM 4, 1; 5, 1.

¹⁹ LEX BAIUVARIORUM 4, 3.

²⁰ LEX BAIUVARIORUM 12, 8.

²¹ LEX BAIUVARIORUM 4, 27; 6, 11.

²² LEX BAIUVARIORUM 4, 23.

²³ LEX BAIUVARIORUM 4, 2.

²⁴ LEX BAIUVARIORUM 19, 3.

²⁵ LEX BAIUVARIORUM 20, 3.

²⁶ LEX BAIUVARIORUM 20, 6.

²⁷ LEX BAIUVARIORUM 20, 4.

²⁸ LEX BAIUVARIORUM 22, 10.

²⁹ LEX BAIUVARIORUM 10, 18.

³⁰ LEX BAIUVARIORUM 10, 2.

³¹ LEX BAIUVARIORUM 21, 1.

³² LEX BAIUVARIORUM 2, 3.

³³ LEX BAIUVARIORUM 4, 26.

³⁴ LEX BAIUVARIORUM 8, 17.

³⁵ LEX BAIUVARIORUM 8, 5.

³⁶ LEX BAIUVARIORUM 13, 9.

³⁷ LEX BAIUVARIORUM 4, 16; 6, 10.

³⁸ LEX BAIUVARIORUM 14, 11.

³⁹ LEX BAIUVARIORUM 4, 18.

hangzók után *h*-vá, illetve *ch*-vá alakul, így például a *cranohari*,⁴⁰ *canscapuh*⁴¹ és *hapuhhunt*⁴² szavakban.

A szókezdő *t* és a szóbelsejében *l* vagy *r* után álló *t* rendszerint *z*, vagy *tz* alakban jelenik meg – így például a *marchzand*,⁴³ *himilzorunga*,⁴⁴ *heimzuht*⁴⁵ és *swarzwild*⁴⁶ szavakban. A *t* a mássalhangzók után *zz*, vagy *z* alakot ölt, példának okáért a *frilaz/frilaza*⁴⁷ és *swezcholi*⁴⁸ szavakban.

A *þ* hang a szó elején és belsejében *d* (*th*) hangként, többek között a *taudregil*,⁴⁹ *wehadinc*,⁵⁰ *wancstodal*,⁵¹ *murdrida*⁵² és *camurdrir*⁵³ szavakban. Az *n* és *l* után álló, szóvégi *þ* következetesen *d*-ként vagy *t*-ként jelenik meg, így példának okáért a *marchzand*⁵⁴ és a *swarzwild*⁵⁵ szavakban.

Az *a* hang abban az esetben, amikor *a-Umlaut*tá válnék, *a*-ként vagy *e*-ként jelenik meg, tehát – többek között – az *ezzisun*⁵⁶ és *heriraita*⁵⁷ szavakban. Az *a* az *l* és *r* hangok előtt mindig megmarad, így például az *aranscurti*,⁵⁸ *lidiscart*⁵⁹ és *marchfalli*⁶⁰ szavakban.

Az *ō* rendszerint *o* vagy *uo* alakban jelenik meg, így például a *horcrift*,⁶¹ *plotruns*⁶² és *wancstodal*⁶³ kifejezésekben.

A *b* hang *p*-vé válása, a *g* hang *c*-, illetve *k*-vá alakulása és az *l* és *r* hangok előtt az *a-Umlaut* hiánya – amennyiben ez a kézirati hagyomány túlnyomó része alapján igazolható – egyértelműen jelzik az adott szó bajor eredetét, illetve azon tényt, hogy azt nem valamely más törvénytől vették át, hanem vagy bajor vidéken írták le először, vagy pedig annyira meggyökeresedett terminusról van szó, hogy nem látták indokoltnak nem a helyi nyelvhasználatnak megfelelően lejegyezni.⁶⁴ A némely kódexben egyes esetekben található frank jellegzetességek, vagyis *franónizmusok* kapcsán ugyanakkor ki kell emelni, hogy azok számos ponton felte-

⁴⁰ LEX BAIUVARIORUM 21, 1.

⁴¹ LEX BAIUVARIORUM 21, 2.

⁴² LEX BAIUVARIORUM 20, 6.

⁴³ LEX BAIUVARIORUM 4, 16; 6, 10.

⁴⁴ LEX BAIUVARIORUM 8, 4.

⁴⁵ LEX BAIUVARIORUM 24, 4.

⁴⁶ LEX BAIUVARIORUM 20, 7.

⁴⁷ LEX BAIUVARIORUM 5. tit.; 8, 10.

⁴⁸ LEX BAIUVARIORUM 14, 15.

⁴⁹ LEX BAIUVARIORUM 4, 27; 6, 11.

⁵⁰ LEX BAIUVARIORUM 12, 8.

⁵¹ LEX BAIUVARIORUM 4, 26.

⁵² LEX BAIUVARIORUM 19, 2.

⁵³ LEX BAIUVARIORUM 19, 3.

⁵⁴ LEX BAIUVARIORUM 4, 16; 6, 10.

⁵⁵ LEX BAIUVARIORUM 20, 7.

⁵⁶ LEX BAIUVARIORUM 10, 16.

⁵⁷ LEX BAIUVARIORUM 4, 23.

⁵⁸ LEX BAIUVARIORUM 13, 8.

⁵⁹ LEX BAIUVARIORUM 4, 14.

⁶⁰ LEX BAIUVARIORUM 4, 18.

⁶¹ LEX BAIUVARIORUM 8, 3.

⁶² LEX BAIUVARIORUM 4, 2.

⁶³ LEX BAIUVARIORUM 4, 26.

⁶⁴ KRÁLIK 1913. 9.

hetőleg nem az eredeti változatot tükrözik, hanem a kódexnek frank földi keletkezésére vezethetők vissza, s éppen ezért alapvetően a bajor nyelvi változatot tükröző írásmód, illetve kézirati hagyomány tekinthető hitelesebbnek. Nem szabad elfelejteni a *Lex Baiuvariorum* születése körül megmutatkozó frank befolyás és hatás lehetőségét sem, tehát a frank hatást „túlélő”, vagyis hangtanilag a bajor ortográfiát megőrző kifejezések *ex asse* bajor jellege, eredete biztosra vehető.⁶⁵

Quod dicimus – *ex asse* bajor kifejezések a *Lex Baiuvariorum*ban

A *Lex Baiuvariorum* germán szókinccse tekintetében kétségkívül *ex asse* bajor kifejezésekkel van dolgunk azon esetekben, amikor a törvényszöveg a „*quod dicimus*”, „*vocamus*” és hasonló értelmű, ám mindenképpen többes szám első személyben álló állítmánnyal társítja a szót. Ezen esetek teljes egyértelműséggel bizonyítják, hogy e szöveghelyek megfogalmazásában bajor származású jogtudók, vagy valószínűséggel klerikusok vettek részt. A *Lex Baiuvariorum* germán szavaiból az alábbiak sorolhatók e kategóriába.

Az *etorcatea*, vagyis a kerítésnek támasztékot adó vessző, illetve bot,⁶⁶ mely kifejezés nyelvileg kapcsolatba hozható az ófelnémet *cartea* (bot, vessző)⁶⁷ és a középfelnémet *eter* (fonott kerítés)⁶⁸ szavakkal.⁶⁹

Hasonlóan hozza a törvény *wiffa* kifejezést, vagyis azt a – rendszerint botra kötött szalmacsutakot takaró – jelzést, amit egy út elzárására, vagy a legelőterület védelmére, illetve megnagyobbítására helyeznek el.⁷⁰ A ragozott, latinizált alapszó ebben az esetben a *wiffa* (illetve *uiffa*), ami eredetileg a *wiffun* (*uiffun*) népnyelvi alakból származik – a korán megtörtént latinizálás tényét a *wiffa* és *wiffare* alakok elterjedése,⁷¹ valamint az ófelnémet *uiffa*⁷² is bizonyítja.⁷³

Szintén „*dicimus*” kitétel kíséri a *wehadic*, vagyis a bajvívás alapján történő törvénykezés (*Kampfding*) említését,⁷⁴ akárcsak a Dingolfingi,⁷⁵ illetve a Neuchingeni Zsinat határozataiban.⁷⁶ A szóban feltétlenül benne foglaltatik a harcra való utalás, vagyis a *harcolni* jelentésű **wih*, **wih*, illetve **waih* germán szógyök,⁷⁷ amely – talán – megtalálható a *harcot* jelentő gót *wiahjō* szóban is. A *dinc* szó ezen összetételben eredeti, vagyis *megállapodás*, *szerződés*, *döntés*, *ítélet* (*concilium*,

⁶⁵ KRÁLIK 1913. 10.

⁶⁶ LEX BAIUVARIORUM 10, 17. „*Superiore vero virga, quam 'etorcatea' vocamus, qui sepius continet firmitatem...*”

⁶⁷ GRAFF 1963. IV. 256.

⁶⁸ LEXER 1872–1878. I. 713.

⁶⁹ KRÁLIK 1913. 71.

⁷⁰ LEX BAIUVARIORUM 10, 18. „*Qui autem signum, quam propter defensionem ponuntur, aut iniustum iter excludendi vel pascendi campum defendi vel applicandi secundum morem antiquum, quem signum 'wiffam' vocamus...*”

⁷¹ DU CANGE 1883–1887. VIII. 415.; GRAFF 1963. I. 784.; GRIMM 1922. I. 270.

⁷² HEYNE 1899–1903. II. 47.; BRUNNER 1887–1892. II. 459.

⁷³ KRÁLIK 1913. 129. sk.

⁷⁴ LEX BAIUVARIORUM 12, 8. „*tunc spondeant invicem 'wehadinc', quod dicimus...*”

⁷⁵ SYNODUS DINGOLVINGENSIS 11. „*potestatem accipiat cum accusatore suo pacificare, si voluerit, antequam pugnam, quam vocat uuehadinc, fixae promittat.*”

⁷⁶ SYNODUS NIUHUNGENSIS 4. „*De pugna duorum, quod uuehadinc vocatur, ut prius non sortiantur, quam parati sint, ne forte carminibus vel machinis diabolicis vel magicis artibus insidiantur.*”

⁷⁷ FICK 1890–1909. III. 708.

placitum, iudicium) értelemben szerepel, tehát a *wehadinc* (*uuehadinc*) kifejezés nem jelent mást, mint *istenítéleti bajvívást, Kampfgreichtet*.⁷⁸

Nemkülönben többes szám első személyű állítmánnyal szerepel az *avursan* szó, amely nagy valószínűséggel a *megsebesített állat testét/tetemet* jelenti.⁷⁹ A vonatkozó mellékmondat ellenére az *avursan* egyik, korábban említett szónak vagy jelentéstartalomnak sem a bajor szinonimája: a kifejezés származékai a későbbi századokban, kiváltképp a középfelnémet forrásokban, így például az *Exodus* vonatkozó szöveghelyeinek⁸⁰ német nyelvű magyarázataiban kerülnek elő a *iumentum mortuum* megfelelőjeként.⁸¹ Kiemelendő a Notker féle *Zsoltárok* egy passzusának⁸² németesített változata, illetve magyarázata az *occisa cadavera* fordulatot az *irslagágenin áuueisín* fordítással adja vissza.⁸³ Tehát a *Lex Baiuvariorum* elemzett helyén nagy valószínűséggel az *erőtlenné vált állatot, állati tetemet* jelöli az *avursan* kifejezés.

A lovak fajtáinak, pontosabban minőségének megjelölését szolgáló két szó, a *wilz* és az *angargnago* szintén a *vocamus*, illetve a *dicimus* állítmánnyal szerepel a szövegben.⁸⁴ A *wilz* vend lovat (*wendisches Pferd, equus Weletabus*) jelent⁸⁵ – valahogy úgy, ahogy ma példának okáért arab telivérről szokás beszélni –, ami arra utal, hogy a korabeli Bajorországban szláv területekről származó lovakat is rendszeresen használtak, illetve hogy az ez irányú kereskedelem nem lehetett jelentéktelen.⁸⁶ Az *angargnago* szó szerint *legelő*-, illetve *fűrágó lovat* jelent,⁸⁷ lévén az ófelnémet *angar*⁸⁸ főnév és a (*g*)*nagan*⁸⁹ ige összetétele – igen eredeti, nyelvi humort rejtő kifejezés.

A *waluraupa*, vagyis a megölt ember ruháját jelentő kifejezés szintén a *dicimus* állítmánnyal szerepel a törvénytövegben.⁹⁰ A szó első tagja a *halott, megölt ember* jelentésű ófelnémet **walu* szóval mutat egyértelmű párhuzamot,⁹¹ a második tag pedig a szintén ófelnémet, *ruházat, fegyverzet* jelentésű, nőnemű *rauba* szóval:⁹² ennek megfelelően a *waluraupa* (*uualuraupa*) nem más, mint a *vestitus occisorum* szószerinti megfelelője.⁹³

⁷⁸ KRÁLIK 1913. 129.

⁷⁹ LEX BAIUVARIORUM 14, 4. „*dicat ad illum reum, qui ipsum animal compellat in morte: 'Recipe animal, quem laedisti', quem nos 'avursan' vocamus.*”

⁸⁰ EXODUS 21. 34. 35.

⁸¹ LEXER 1872–1878. I. 106.

⁸² PSALMI 62, 11.

⁸³ KRÁLIK 1913. 60.

⁸⁴ LEX BAIUVARIORUM 14, 12. „*Si mediocris fuerit, quod 'wilz' vocamus... Et si deteriore fuerit, quod 'angargnago' dicimus, quod in oste utilis non est...*”

⁸⁵ PALANDER 1899. 96.

⁸⁶ KRÁLIK 1913. 130.

⁸⁷ PALANDER 1899. 97.

⁸⁸ GRAFF 1963. I. 350.

⁸⁹ GRAFF 1963. II. 1014.

⁹⁰ LEX BAIUVARIORUM 19, 4. „*De vestitu utrorumque, quod 'waluraupa' dicimus, si ipse abstulerit, qui hos interfecit...*”

⁹¹ FICK 1890–1909. III. 402.

⁹² DIEZ 1969. 273.

⁹³ KRÁLIK 1913. 124.

Hasonlóképp a *dicimus* állítmány követi a *swarzwild*, vagyis a *nagyvad* kifejezést, amely alatt elsősorban bölényt és medvét ért a törvény.⁹⁴ A szó magyarázata nem támaszt semmilyen nehézséget, a vadat fekete színük alapján nevezték meg a bajorok.⁹⁵

A kacsára vadászó sólyom, az *anothapuh* megnevezése kapcsán is a *dicimus* szerepel állítmányként a szövegben,⁹⁶ szó szerint *kacsasólymot* jelent.⁹⁷

A határszomszéd, vagyis a *commarcanus* szinonimájának látszik a gyümölcsöskertekre vonatkozó passzusban a *calasneo* szó is, amelyet szintén a *dicimus* követ állítmányként.⁹⁸ Ehelyütt azonban e szöveghellyel nem kívánunk bővebben foglalkozni, tekintettel arra, hogy e konferenciakiadvány-sorozat előző kötetében annak kiemelt figyelmet szenteltünk.⁹⁹

Quod (Baiuvarii) dicunt – további bajor kifejezések a szövegben

Az alábbiakban azon germán kifejezéseket vesszük sorra, amelyek mellett a *dicunt* vagy *dicitur* szerepel mintegy általános állítmányként, akár az alany – vagyis a *Baiuvarii* – megnevezésével, vagy ennek elhagyása mellett. Ezen esetekben is jó eséllyel biztosak lehetünk abban, hogy bajor szavakkal van dolgunk a törvénytövegeben.

A *viszály, lázadás* jelentésű *carmulum* szó¹⁰⁰ egyfelől a szöveghagyományban latinizált (eredeti alakjában valószínűleg *carmul*), vagyis ragozott alakban szerepel, másfelől viszont jellegzetesen bajor kifejezésként említi a törvénytövege. A kifejezés több, kora középkori bajor forrásban megtalálható, így többek között a *Conversio Bagorariorum et Carantanorum*-ban.¹⁰¹ A *carmul* szó ugyanakkor szoros kapcsolatot mutat az ószláv *kramola*, *kramoliti*, *kramolovati* (*zaj, lárma*), a bolgár, azerbajdzsáni és orosz *kramola* (*lárma, felfordulás, felkelés*) szavakkal.¹⁰² Kralik ugyanakkor meggyőzően érvel amellett, hogy a szó maga mindenképpen bajor eredetű kifejezés, és innen került sor a szláv nyelvekbe történt átvételre, és semmiképpen sem fordítva, annál is inkább, mert csak így magyarázható a *metathesis*, akár csak a *karl* szónak a szlávban *kraljja* változása esetén.¹⁰³ A szó eredetére mutatnak a germán párhuzamok, így az angolszász *cearm*, *cirm*, *cyrm* (*kiáltás, zaj*), *hercirm*, *wígcirm*, *cirman*, *cyрман* (*kiáltani, kiabálni, zajt kelteni*) és a középfelnémet *karmen* (*panaszolni*)¹⁰⁴ szavak – mindezek gyöke a **kar*, **kêr* (*kiáltani, panaszkodni*) szó

⁹⁴ LEX BAIUVARIORUM 20, 7. „De his canibus, qui ursis vel bubulis, id est maioris feris, quod 'swarzwild' dicimus, persecuntur...”

⁹⁵ GRAFF 1963. I. 806.; PALANDER 1899. 17.

⁹⁶ LEX BAIUVARIORUM 21, 3. „Illum, quem 'anothapuh' dicimus...”

⁹⁷ GRAFF 1963. I. 336; 4. 755.; HEYNE 1899–1903. II. 248.

⁹⁸ LEX BAIUVARIORUM 22, 11. „nisi eius commarcanus fuerit, quem calasneo dicimus.”

⁹⁹ NÓTÁRI 2010B 161–167.

¹⁰⁰ LEX BAIUVARIORUM 2, 3. „Si quis seditionem suscitaverit contra ducem suum, quod Baiuvarii 'carmulum' dicunt...”

¹⁰¹ CONVERSIO BAGOARIORUM ET CARANTANORUM 5. „quod ille rennuit orat seditione quod carmula dicimus...”

¹⁰² MIKLOSICH 1886. 131.

¹⁰³ KRALIK 1913. 69.

¹⁰⁴ LEXER 1872–1878. I. 1520.

lehetett, amely a gót *kara* (*gond*) és az ófelnémet *chara* (*panasz*) szavakban is megjelenik.¹⁰⁵

A *machfalli*, vagyis a *lóról való ledobás/levetés*¹⁰⁶ kifejezésnek igen pontosan megfeleltethető a langobard *marahworf(in)* szónak.¹⁰⁷ A *-falli* az ófelnémetben is megtalálható, *ledönteni*, *ledobni* jelentésű *fallian* (vö. *fällen*) ige származéka¹⁰⁸ a *march* – a törvénytövegben önállóan is előfordul *mar(a)ch*, vagyis (*értékes*) *ló* jelentésű¹⁰⁹ – kifejezés mellett.

A *horcrist*, vagyis a *szabad asszony vagy szűz erkölcstelen/parázna érintése* kifejezés mellett¹¹⁰ a törvénytövegben egyértelműen szerepel azon kitétel, hogy a megnevezést a bajorok használják. A szóösszetétel tagjai világos kapcsolatban állnak az ófelnémet *hôr* és *huor* (vö. *Hure*),¹¹¹ valamint a *grift* (vö. *greifen*) szavakkal,¹¹² s ennek megfelelően kétségkívül *erkölcstelen/parázna érintést/támadást* jelentenek.¹¹³

A *himilzorunga* kifejezés, amely a nő ruhájának térden felüli – erkölcstelen szándékkal való – emelését (*indumentorum elevatio*) magyarázza,¹¹⁴ szó szerint *ruhatépt* jelent.¹¹⁵ A *himil* tag a *ruha* jelentésű, germán, valamint az angolszász *hama*, illetve a középfelnémet *ham*, *heme* szavak segítségével érthető meg, azonban ehhez feltételeznünk kell egy *hem* alakot is, amelyből a *himil* egy *-ila suffixummal* levezethetővé válik. A *-zorunga* (illetve jó eséllyel eredetileg *-zoron*) tag az ófelnémet *zeran*, vagyis *tépni* igével kapcsolható össze,¹¹⁶ s ilyen módon megkaphatjuk a latin szöveget visszaadó germán *terminus technicus*.¹¹⁷

A *walcvurf* kifejezés a fejkendő letépésével áll összefüggésben,¹¹⁸ s a kifejezés második tagja, a *letéptés* jelentésű *-wurf* nem is okoz további gondot.¹¹⁹ Az első tagot Kralik az ófelnémet *walcan* (*uualcan*) és az ebből származó, középfelnémet *walkieren* szóval hozza összefüggésbe, ami nem jelent mást, mint (*haját*) *befonni*.¹²⁰ A *walken* igét Fick *görgetni*, *göngyölíteni*, *kerekké formázni* jelentéssel adja meg,¹²¹ ami a hajra vonatkoztatva *befonni*, *rendezni* értelemben nyer logikus kontextust. Rokon kifejezésként említhető a szintén a tekeréshez, csavaráshoz, fonáshoz kapcsolódó angolszász *gewealc* és a dán *valc* (vö. *Wulst*) szó, s ennek megfelelően az ófel-

¹⁰⁵ FICK 1890–1909. III. 39.

¹⁰⁶ LEX BAIUVARIORUM 4, 18. „*Si quis aliquem de aequo suo deposuerit, quod 'marchfalli' vocant...*”

¹⁰⁷ EDICTUS ROTHARI 30.

¹⁰⁸ KRALIK 1913. 72.

¹⁰⁹ LEX BAIUVARIORUM 14, 11.

¹¹⁰ LEX BAIUVARIORUM 8, 3. „*Si quis propter libidinem liberae manum iniecerit aut virgini seu uxori alterius, quod Baiuvarii 'horcrist' vocant...*”

¹¹¹ GRAFF 1963. IV. 1010.

¹¹² GRAFF 1963. IV. 319.

¹¹³ BRUNNER 1887–1892. II. 563.

¹¹⁴ LEX BAIUVARIORUM 8, 4. „*Si indumenta super genuculos elevaverit, quod 'himilzorunga' vocant...*”

¹¹⁵ KRALIK 1913. 82.

¹¹⁶ GRAFF 1963. IV. 691.

¹¹⁷ BRUNNER 1887–1892. II. 563.

¹¹⁸ LEX BAIUVARIORUM 8, 5. „*Si autem discriminalia eiecerit de capite, quod 'walcvurf' dicunt...*”

¹¹⁹ GRAFF 1963. I. 1041.

¹²⁰ KRALIK 1913. 123.

¹²¹ FICK 1890–1909. III. 402.

német *walc* (*uualc*) szó *hajfonatként*,¹²² a *walcvurf* pedig ennek *letépéseként*, illetve *erőszakkal történő szétzilálásaként* adható vissza.¹²³

A *wanclugi* szó – annak kifejezett említésével, hogy a bajorok nevezik így e tényállást – rosszsziszemű csalásként (*Wanklüge*) kerül elő a törvényszövegben, méghozzá azzal összefüggésben, ha valaki házasságra bírt rá egy szabad nőt, ám elbocsátotta.¹²⁴ A mérvadó kódexek ugyan a *wancstodal* szót hozzák e szöveghe-lyen, ám ez egyértelmű elírás eredménye, és az *emendatának* köszönhető az eredeti szöveg rekonstrukciója – noha a *wanc* tag azonos mindkét szó esetében –, hiszen kétségkívül önálló *terminusszal* jelölte a jogalkotó e tényállást, és nem az *ellenséges szándékú megállítást, támadó körülvételt* jelentő *wancstodallal*.¹²⁵ Az első tag, a *wanc* (*uuanc*) az azonos ófelnémet illetve középfelnémet szóval, ami (mindenféle irányú) *mozgást*, vagyis átvitt értelemben *megbízhatatlanságot, állhatatlanságot, csalást* jelent.¹²⁶ A második (*-lugi*) tag szintén teljes egyértelműséggel magyarázható a *hazugság* jelentésű, ófelnémet *lugî* szóból,¹²⁷ vagyis ennek értelmében a szóösszetétel jelentése *perfid hazugság, rosszsziszemű csalás*, ami kétségtelen tautológia. Természetesen nem zárhatjuk ki Kralik azon okfejtésének helyességét sem, amelyben a kifejezés második tagja az *ünnepélyes ígéret* jelentésű, ófríz *loga* és a gót *liugan* szavakkal rokon, s így a *wanclugi* fordulat nem pusztán pleonazmus, hanem *hamis házassági ígéret*.¹²⁸

Az ellenséges szándékú megállítás (*feindliches Stellen*) *terminus techicus*a a *wancstodal* kifejezés,¹²⁹ amelynek első tagja a fentebb kifejtettek alapján világosan értelmezhető. A szó második tagja szoros rokonságot mutat az ófelnémet *stadal* szóval, amely nem csupán *csűr*t, *istállót* jelent, hanem absztraktabb értelemben magát az *állást*, a *megállítást*, az *álláspontot* is, akárcsak az angolszász *stael*. Így tehát a *wancstodal* mint tényállás nem más, mint az *üldözött erőszakos megállítása*, hogy ellenségei beérhessék, és megölhessék.¹³⁰

A *scof*, vagyis a *falak nélküli csűr* (illetve tárolásra szolgáló épület) megnevezése kapcsán a törvényszöveg jelzi, hogy a kifejezés a bajorok körében használatos¹³¹ – a szó pedig egyértelműen összefüggésbe hozható a középfelnémet *scopf*,¹³² illetve a germán **scupa*, illetve **scuppa* szóval.¹³³ A *parch*, tehát a *gabonátároló* megnevezése mellett szintén szerepel az *appellant* állítmány,¹³⁴ azonban biztosra vehető hogy –

¹²² KRALIK 1913. 123.

¹²³ BRUNNER 1887–1892. II. 563.

¹²⁴ LEX BAIUVARIORUM 8, 17. „*Si quis liberam feminam suaserit quasi ad coniugium et in via eam dimiserit, quod Baiuvarii 'wanclugi' vocant...*”

¹²⁵ KRALIK 1913. 125.

¹²⁶ LEXER 1872–1878. III. 668.; GRAFF 1963. I. 691.

¹²⁷ GRAFF 1963. II. 136.

¹²⁸ KRALIK 1913. 126.

¹²⁹ LEX BAIUVARIORUM 4, 26. „*Si quis liber a facie inimicorum suorum fugerit et alius per vim constare fecerit, aut se contra illum paraverit, interdum inimici illius coniunxerint et interfecerint, et iste nihil amplius fecerit vel comiserit, nec ipso tetigerit, quod 'wancstodal' dicunt...*”

¹³⁰ KRALIK 1913. 127.

¹³¹ LEX BAIUVARIORUM 10, 2. „*Si autem septa non fuerit, sed talis, quod Baiuvarii 'scof' dicunt, absque parietibus...*”

¹³² LEXER 1872–1878. II. 826.

¹³³ FICK 1890–1909. III. 469.

¹³⁴ LEX BAIUVARIORUM 10, 2. „*De illo granario, quod 'parch' appellant...*”

Graff feltételezésével ellentétben¹³⁵ – nem áll kapcsolatban a középlatin *parricus* szóval, hanem a (a bajor népnelvben gyakori) b–p hangeltolódás feltételezésével kell a szó eredetéhez közelebb jutnunk. A középfelnémetben találkozhatni a *barch*, *barg* és *berg* szavakkal a *fal nélküli csűr* értelemben, akárcsak a svájci nyelvhasználatban a *Bargen* és *Bärigen* kifejezésekkel, vagyis a *parc(h)* nem jelentett egyebet, mint *tárolóhelyiséget (Bergeraum)*.¹³⁶ A *scopar* kifejezést szintén az *appellant* követi mint állítmány, tehát biztosak lehetünk benne, hogy bajor szóval van dolgunk,¹³⁷ amely szoros kapcsolatot mutat az ófelnémet *scobar*,¹³⁸ a középfelnémet *schober*¹³⁹ és az újfelnémet *Schober* szavakkal.¹⁴⁰

Figyelmet érdemel továbbá az *in unwan* kifejezés, amellyel a törvényszöveg számos helyén találkozhatni: három esetben a latin nyelvű tényállást egészíti ki – ezek közül egyszer *expressis verbis* megemlítésre kerül, hogy a bajorok használják e kifejezést, kétszer pedig a bajorok említése nélkül –, egy esetben pedig e kifejezéshez fűz a törvényszöveg latin nyelvű magyarázatot. Az első szöveghelyen szabad embernek folyópartról vagy hídról történő vízbe taszításáról beszél a törvény, és jelzi, hogy ezt a bajorok *inunwannak* nevezik,¹⁴¹ a második és a harmadik helyen, amelyeken hiányzik – ugyanakkor a két paragrafussal korábbi említés okán odaérteendő – annak említése, hogy bajor kifejezésről van szó, a törvény szabad embernek létráról való letaszítását,¹⁴² illetve mérgezett nyíllal való megölését szankcionálja.¹⁴³ A negyedik szöveghez a gyújtogatást és – a konkrét helyen az ezzel összefüggésben bekövetkezett haláleseteket – büntető részben található, és az *inunwan* szó szerepel önálló tényállásként, s nyer latin nyelvű magyarázatot.¹⁴⁴ A kifejezés nyelvilag a *vélemény*, *nézet*, *remény* jelentésű, ófelnémet *wân (uuâni)* szóval,¹⁴⁵ amelyhez *praefixum*ként *ur-* társulhat, s így kétségbeesést (*uruuâni*), illetve kétségbeesettet (*uruuâni*) jelent.¹⁴⁶ Az *un-* *praefixum* a *Lex Baiuvariorum*tól eltekintve Otfridnél olvasható még,¹⁴⁷ ahol *váratlan, csalékony, csalódást okozó* eseményt jelöl. Ennek megfelelően helytállónak látszik a negyedikként idézett szöveghely magyarázata, miszerint az *unwan* szó a *desperatio vitae*, vagyis az *élet feletti kétségbeesés* – szabadabb fordításban: *életvesztély* – fogalommal adható vissza.¹⁴⁸

¹³⁵ GRAFF 1963. III. 348.

¹³⁶ KRÁLIK 1913. 96.

¹³⁷ LEX BAIUVARIORUM 10, 2. „*De minore vero, quod 'scopar' apellant...*”

¹³⁸ GRAFF 1963. VI. 411.

¹³⁹ LEXER 1872–1878. II. 765.

¹⁴⁰ KRÁLIK 1913. 98. sk.

¹⁴¹ LEX BAIUVARIORUM 4, 17. „*Si quis alium de ripa vel de ponte in aquam pinxerit, quod Baiuvarii 'inunwan' dicunt...*”

¹⁴² LEX BAIUVARIORUM 4, 19. „*Et si alicui scalam iniuste eiecerit vel quaecunque genera ascensui, et ille desuper fuerat relictus...*”

¹⁴³ LEX BAIUVARIORUM 4, 21. „*Si quis cum doxicata sagitta alicui sanguinem fuderit, cum XII solidis componat, eo quod 'inunwan' est...*”

¹⁴⁴ LEX BAIUVARIORUM 10, 4. „*'inunwan' quod dicunt, in desperationem vitae fecerit...*”

¹⁴⁵ GRAFF 1963. I. 857.

¹⁴⁶ GRAFF 1963. I. 859.

¹⁴⁷ OTFRID 5, 4, 20.

¹⁴⁸ GRIMM 1922. II. 187.; KRÁLIK 1913. 120. sk.; BAESECKE 1935. 18.

Konklúzió

A *Lex Baiuvariorum* germán kifejezéseinek nagyobb része ősi, roppant markáns szóösszetételként jelenik meg a szövegben egyrészt a latin szöveget magyarázóak, illetve egészítik ki, másrészt visszaadják a latin, rendszerint önálló mondatrészt képező tényállás-megjelöléseket egy-egy germán *terminus technicusszal*, harmadrészt önálló kifejezésként szerepelnek latin magyarázattal, vagy anélkül. Nem egy kifejezés nem nélkülözi a nyelvi humort sem, így például az értéktelen „fűpusztító”, az *angarnago*,¹⁴⁹ vagy a „harmaton járó” sánta, a *taudregil*.¹⁵⁰ A germán kifejezések eloszlása meglehetősen egyenetlen a szövegben: elsődlegesen a 2., a 4., a 8., a 10., a 12., a 14., a 19., a 21. és a 22., másodlagosan az 1., az 5., a 6., a 13., a 16. és a 20. *titulusban* találkozhatni ezekkel. A 15. és – alapvetően – a 16. *titulusból* hiányoznak a germán elemek, tekintve hogy ezen utóbbi kettő előképűl elsődlegesen a *Lex Wisigothorum* szolgált, amelyben nem olvashatunk germán *terminusokat*.¹⁵¹ Hasonlóképp nem található számottevő germán elemet a 3., a 7., a 11. és a 18. *titulusban*, amelyeket utólagos betoldásokként is szoktak értékelni a törzsszövegbe – ám e problémákörre ehelyütt nincsen módunk kitérni, igen valószínű azonban, hogy a germán kifejezések hiánya nem lehet véletlen sem a szerző, sem a keletkezés ideje, helye és módja kérdésének szemszögéből. Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy – noha a 20., a 21. és a 22. *titulus* bővelkedik a germán szavakban – azok (az *untprunt*¹⁵² kifejezés kivételével) nem tényállási, hanem dologmegnevezések.¹⁵³ Az itt nem vizsgált, nem bajor eredetű germán kifejezések tekintetében összefoglalólag előre bocsátjuk, hogy számos átvételre került sor a *Lex Alamannorum*ból és a *Lex Salicából*.¹⁵⁴ Az *Edictus Rothari* és a *Lex Baiuvariorum* közti nyelvi kapcsolatot szintén számos szó esetében kimutatható, kérdés marad természetesen, hogy ezen egyezések és különbözőségek aránya mellett merre billenjenek a mérleg: az átvétel, vagy a közös germán gyökerekből fakadó átfedések felé.

BIBLIOGRÁFIA

- BAESECKE 1935. = BAESECKE, GEORG: Die deutschen Worte der germanischen Gesetze. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 59 (1935) 1–101.
- BEYERLE 1926. = BEYERLE, KONRAD: *Lex Baiuvariorum. Lichtdruckwiedergabe der Ingolstädter Handschrift*. München, 1926.
- BRUNNER 1887–1892. = BRUNNER, HEINRICH: *Deutsche Rechtsgeschichte I–II*. Leipzig, 1887–1892².
- CONVERSIO BAGOARIORUM ET CARANTANORUM = *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Hrsg. WOLFRAM, HERWIG. Wien, 1979.
- DIEZ 1969. = DIEZ, FRIEDRICH CHRISTIAN: *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. Bonn, 1887.⁵ (Neudruck: Hildesheim, 1969.)

¹⁴⁹ LEX BAIUVARIORUM 14, 12.

¹⁵⁰ LEX BAIUVARIORUM 7, 24.

¹⁵¹ BAESECKE 1935. 21.

¹⁵² LEX BAIUVARIORUM 22, 10.

¹⁵³ Vö. BAESECKE 1935. 22.

¹⁵⁴ BAESECKE 1935. 23.

- DU CANGE 1883–1887. = DU CANGE, CHARLES DU FRESNE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis I–X*. Niort, 1883–1887.
- ECKHARDT 1927. = ECKHARDT, KARL AUGUST: *Die Lex Baiuvariorum. Eine textkritische Studie*. Bresslau, 1927.
- EDICTUS ROTHARI = *Edictus ceteraque Langobardorum leges cum constitutionibus et pactis principum Beneventanorum ex maiore editione monumentis Germaniae inserta*. Ed. BLUHME, FRIEDRICH. Hannover, 1869. 1–73.
- FICK 1890–1909. = FICK, AUGUST: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I–III*. Göttingen, 1890–1909.
- GRAFF 1963. = GRAFF, EBERHARD GOTTLIEB: *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache I–VI*. Berlin, 1834–1842. (Neudruck: Hildesheim, 1963.)
- GRIMM 1922. = GRIMM, JACOB: *Deutsche Rechtsalterthümer I–II*. Leipzig, 1922.
- HEYNE 1899–1903. = HEYNE, MORITZ: *Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer I–III*. Leipzig, 1899–1903.
- KOTTJE 1986. = KOTTJE, RAYMUND: *Die Lex Baiuvariorum – das Recht der Baiern*. In: *Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters*. Hrsg. MORDEK, HUBERT. Sigmaringen, 1986. 9–23.
- KRALIK 1913. = KRALIK, DIETRICH VON: *Die deutschen Bestandteile der Lex Baiuvariorum*. Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde Band 38. Hannover, 1913.
- KRUSCH 1924. = KRUSCH, BRUNO: *Die Lex Bajuvariorum. Textgeschichte, Handschriftenkritik und Entstehung*. Berlin, 1924.
- LANDAU 2004. = LANDAU, PETER: *Die Lex Baiuvariorum: Entstehungszeit, Entstehungsort und Charakter von Bayerns ältester Rechts- und Geschichtsquelle*. München, 2004.
- LEX BAIUVARIORUM = *Lex Baiuvariorum*. Ed. MERKEL, JOHANNE. In: *Monumenta Germaniae Historica Legum. Tomus III*. Ed. PERTZ, GEORG FRIEDRICH. Hannoverae, 1863. 257–338.
- LEXER 1872–1878. = LEXER, MATTHIAS VON: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I–III*. Stuttgart, 1872–1878.
- MERKEL 1858. = MERKEL, JOHANNES: *Das bairische Volksrecht*. *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 11 (1858) 533–687.
- MIKLOSICH 1886. = MIKLOSICH, FRANZ: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien, 1886.
- NÓTÁRI 2005. = NÓTÁRI TAMÁS: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.
- NÓTÁRI 2007. = NÓTÁRI TAMÁS: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged, 2007.
- NÓTÁRI 2009. = NÓTÁRI TAMÁS: *Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához. Jogtörténeti Szemle 2009/1*. 19–26.
- NÓTÁRI 2010A = NÓTÁRI TAMÁS: *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg*. Passau, 2010.
- NÓTÁRI 2010b = NÓTÁRI TAMÁS: *Marca és commarcanus a Lex Baiuvariorumban*. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6*. Szerk. G. TÓTH PÉTER–SZABÓ PÁL. Szeged, 2010. 161–167.
- NÓTÁRI 2011. = NÓTÁRI TAMÁS: *Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye*. Szeged, 2011.
- OTFRID = *Otfrids Evangelienbuch*. Hrsg. ERDMANN, OSKAR. Halle, 1882.
- PALANDER 1899. = PALANDER, HUGO: *Die althochdeutschen Tiernamen*. Darmstadt, 1899.
- SCHWINDT 1912. = SCHWIND, ERNST VON: *Kritische Studien zur Lex Baiuvariorum III*. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 37 (1912) 415–451.

SYNODUS DINGOLVINGENSIS = *Synodus Dingolwingensis*. Ed. MERKEL, JOHANNE. In: *Monumenta Germaniae Historica Legum. Tomus III.* Ed. PERTZ, GEORG FRIEDRICH. Hannoverae, 1863. 459–461.

SYNODUS NIUHUNGENSIS = *Synodus Niuhingensis*. Ed. MERKEL, JOHANNE. In: *Monumenta Germaniae Historica Legum. Tomus III.* Ed. PERTZ, GEORG FRIEDRICH. Hannoverae, 1863. 464–468.

Bayerischen Ausdrücke in der Lex Baiuvariorum

Die *Lex Baiuvariorum* ist eine der frühesten schriftlichen Quellen des selbständigen, von Karl dem Großen noch nicht annektierten bayerischen Herzogtums. Die engste Verwandtschaft weist sie mit der *Lex Alamannorum* auf, und somit gehört sie zu den sog. süddeutschen Volksrechten. In unserem Vortrag wird die *Lex Baiuvariorum* von folgenden Gesichtspunkten aus behandelt. Im vorliegenden Beitrag werden die germanischen Elemente der – von uns zwischen 737 und 743 datierten – *Lex Baiuvariorum* aus philologischer Hinsicht untersucht, um aus den so gewonnenen Ergebnissen rechtshistorische Schlüsse ziehen zu können. Zuerst werden die generellen Eigentümlichkeiten der germanischen Ausdrücke der *Lex Baiuvariorum* untersucht, hiernach wenden wir uns den *ex asse* bayerischen Wörtern zu. Eigennamen, d.h. die Namen der bayerischen Adelsgeschlechter, bzw. jene Ausdrücke die nicht nur in der bayerischen *lex* auftauchen, sondern sich sowohl in der *Lex Alamannorum*, als auch in den anderen germanischen Volksrechten auffinden lassen, werden hierbei nicht berücksichtigt. Aus den hier gewonnenen Ergebnissen versuchen wir einige rechtshistorische Konklusionen zu ziehen.